

Katarzyna Ostrowska¹
(Kielce)

Wstęp do metodologii badań nad mniejszością składniową na przykładzie współczesnego polskiego reportażu książkowego

Słowa kluczowe: syntaktyka, stylistyka, reportaż, mniejszość składniowa, metodologia
Keywords: syntax, stylistics, reportage, syntactic minority, methodology

Wprowadzenie

Badania dotyczące zagadnienia *mniejszości* mogą być pojmowane na różnorodne sposoby. Po pierwsze, jako rozważania dotyczące ‘mniejszości etnicznej’, a więc grupy ludzi „o innej niż dominująca w danym społeczeństwie charakterystyce etnicznej, rasowej, wyznaniowej lub obyczajowej” (WSJP, Żmigrodzki) (por. Wrocławska, Zieniukowa red. 2003, Głuszkowski 2008: 389–398, Tambor 2014: 37–49). Po drugie, jako informacje liczebne, odnoszące się do mniejszej części pod względem frekwencji². Niniejszy artykuł koncentruje się na drugim ujęciu: ‘*mniejszość*’ rozumiana jest jako kategoria fizyczna dotycząca liczby, tytułowa ‘*mniejszość składniowa*’ dotyczy zaś syntaktycznych cech niewystępujących często w obserwowanych tekstach, wyrażanych przez frekwencję poniżej 10% badanych konstrukcji składniowych.

Pomimo że wszystkie zjawiska w języku mają rozkład Zipfowski, co przejawia się tym, że istnieją konstrukcje częstsze i rzadsze, zagadnienie mniejszości składniowej w reportażu jest interesujące, ponieważ może

¹ ORCID: 0000-0001-9638-0308.

² *Wielki słownik języka polskiego* podaje w tym znaczenia połączenia takie jak: „mniejszość ludzi, obywateli; narodu, społeczeństwa; uczniów // stanowić mniejszość// być w mniejszości”.

stanowić punkt wyjścia do analiz stylistycznych, w tym badań dotyczących idiostylu określonego autora, a także badań genologicznych, zajmujących się podziałem określonych tekstów na realizacje, reprezentacje i okazy wzorca gatunkowego. Zgodnie z postulatami genologii lingwistycznej w przypadku obserwacji okazów wzorca gatunkowego należy wychwycić te elementy, które składają się na „wypowiedź niepowtarzalną, realizację indywidualną, choć zawierającą czytelne ślady wzorca” (Wyrwas 2014: 30). Z tego względu należy w pierwszej kolejności uwypuklić te elementy, które stanowią znaczne odchylenia od ustalonego wzorca gatunkowego reportażu, a tym samym pokrywają mniej niż 10% badanych konstrukcji składniowych.

Przedmiotem opisu tego szkicu jest płaszczyzna językowa *współczesnego polskiego reportażu książkowego*, którego ramy wyznaczane są poprzez ograniczenia czasowe (współczesność, XXI wiek), językowe (język polski), a także formy (książka). Natomiast sam termin *reportaż* jest rozumiany jako wzorzec gatunkowy z czterema komponentami: (1) strukturą, a więc modelem kompozycyjnym z wyraźnie naznaczonym punktem kulminacyjnym i dążeniem do puenty, (2) pragmatyką, relacjami nadawczo-odbiorczymi, przekazywaniem autentycznych wydarzeń, których reporter był świadkiem, (3) tematyką, czyli doбором treści dotyczących problematyki głodu, kultury, społeczeństwa, religii, konfliktów zbrojnych, (4) stylistyką, językowym ukształtowaniem zawierającym charakterystyczne stylistyczno-syntaktyczne wyróżniki (por. Wojtak 2019, Ostrowska 2020: 16).

Korpus tekstów składa się z dziesięciu reportaży wyróżnionych Nagrodą im. Beaty Pawlak, tj.: *Oko świata. Od Konstantynopola do Stambułu* Maxa Cegielskiego (2009), *Zabójca z miasta moreli. Reportaże z Turcji* Witolda Szablowskiego (2010), *Czwarty pożar Teheranu* Marka Kęskrawca (2010), *Krasnojarsk Zero* Bartosza Jastrzębskiego i Jędrzeja Morawieckiego (2012), *Abchazja* Wojciecha Góreckiego (2013), *Dom nad rzeką Loes* Mateusza Janiszewskiego (2014), *Dryland* Konrada Piskały (2014), *Wielki przypływ* Jarosława Mikołajewskiego (2015), *Ziarno i krew. Podróż śladami bliskowschodnich chrześcijan* Dariusza Rosiaka (2015), *Dybuk. Opowieść o nieważności świata* Krzysztofa Kopczyńskiego i Anny Sajewicz (2017).

Podstawowym celem niniejszego artykułu jest prezentacja metodologii badań nad mniejszością składniową wraz z egzemplifikacją konstrukcji syntaktycznych, których frekwencja wynosi poniżej 10% wszystkich

badanych konstrukcji, na podstawie wypowiedzeń z korpusu tekstów należących do gatunku współczesnego polskiego reportażu książkowego.

Metodologia badań

Metodologia wykorzystywana w badaniach nad mniejszością składniową obejmuje dwie podstawowe metody: (1) analizę składniową oraz (2) analizę kwantytatywną.

Pierwsza z wymienionych wiąże się z doбором odpowiedniego modelu składniowego. Obecna wiedza językoznawcza pozwala na wyodrębnienie podstawowych modeli składniowych: generatywnego semantycznego (Grochowski, Karolak, Topolińska 1984), generatywnego formalnego beztransformacyjnego (Saloni, Świdziński 1985), generatywnego formalnego transformacyjnego (Bobrowski 1995), a także tradycyjnego (Klemensiewicz 1969, 1982, Jodłowski 1976) (zob. Ruszkowski 1997: 26–28, 2001: 9–10, por. Kiklewicz, Korytkowska, Mazurkiewicz–Sułkowska, Zatorska 2019). Dodatkowo na skutek nieustannego rozwoju tej dziedziny językoznawstwa pojawiają się postulaty łączenia różnych modeli składniowych. W związku z tym powstają modele eklektyczne, spośród których warto wyróżnić: formalno-semantyczny, dependencyjno-dystrybucjonistyczny oraz funkcjonalny.

Jak wykazuje praktyka, niemal każdy model jest obciążony pewnym ryzykiem niepowodzenia. Wojciech Strokowski (2013: 187–202) w artykule *Jak unowocześnić szkolne nauczanie składni? Refleksje metodologiczno-metodyczne* zwraca uwagę na problematykę tradycyjnej składni w świetle syntaktycznego modelu Zenona Klemensiewicza i Stanisława Jodłowskiego, a także potrzebę jego rewizji. Jednocześnie jednak podkreśla, że „wprowadzenie w szkole unowocześnień w tym zakresie nie jest jednak sprawą łatwą, gdyż wciąż brak modelu konkurencyjnego, a jednocześnie w miarę kompletnego, który mógłby opis stworzony przez Zenona Klemensiewicza zastąpić” (Strokowski 2013: 189).

Potrzeby zmian oraz modyfikacji w obrębie modeli składniowych akcentowała także Renata Grzegorzczkowska, autorka eklektycznego modelu formalno-semantycznego, bazującego na dokonaniach Marka Świdzińskiego i Zygmunta Saloniego, Marka Wiśniewskiego oraz Macieja Grochowskiego. Badaczka w monografii *Wykłady z polskiej składni* zauważa, że bardziej zaawansowane typy syntaktyczne nie mogą być bezpośrednio

przeniesione do dydaktyki uniwersyteckiej, która to „musi jednocześnie być przystępna i obejmować całość problematyki składniowej z perspektywą przekazania jej do szkół za pośrednictwem kształconych na studiach polonistycznych nauczycieli” (Grzegorzczkowska 1999: 5). Zdaniem Renaty Grzegorzczkowskiej:

(...) w tej sytuacji wykładający składnię na studiach uniwersyteckich staje wobec bardzo trudnego zadania: musi z istniejących cząstkowych opisów stworzyć pewną całość, w miarę spójną i precyzyjną tak, ażeby polonista poprzez studia uniwersyteckie uzyskał całościowy obraz systemu składniowego współczesnej polszczyzny i mechanizmów prowadzących do wytworzenia dowolnego wypowiedzenia w języku polskim (Grzegorzczkowska 1999: 5).

Refleksje metodologiczne dotyczące badań składniowych przedstawił także Maciej Grochowski w artykule *Ewolucja metodologii składni polskiej. Refleksje po 30 latach od wydania GWJPS*. Językoznawca zwrócił uwagę na najważniejsze wady i braki *Gramatyki współczesnego języka polskiego. Składni* Macieja Grochowskiego, Stanisława Karolaka i Zuzanny Topolińskiej z 1984 r., np.: „brak (...) opisu struktury linearnej i prozodycznej wypowiedzenia, struktury wypowiedzeń innych niż deklaratywne, partykuł, spójników i innych operatorów meta, nawiązań wewnątrz- i międzywypowiedzeniowych” (Grochowski 2017: 212).

Dodatkowo, według Grochowskiego:

W *Składni wyrażen polipredykatywnych* nie zostały rozwinięte liczne tezy syntaktyków polskich reprezentujących tzw. składnię tradycyjną i wcześnieostrukuralną, np. Zenona Klemensiewicza, Stanisława Jodłowskiego, Tadeusza Milewskiego, Anatola Mirowicza, Henryka Misza. Główną przyczyną to zbyt krytyczny stosunek do tradycji, zwłaszcza do typowo polonistycznych badań materiałowych (Grochowski 2017: 212).

Ewolucja badań nad współczesną składnią skłania językoznawców do różnorodnych rozważań dotyczących potrzeby utworzenia zupełnie nowego paradygmatu składniowego. Argumenty przemawiające za tą myślą wymienia Maciej Grochowski (2017: 212–213):

Po pierwsze, nie ma takiego, ukierunkowanego semantycznie, całościowego opracowania współczesnej składni języka polskiego, które odpowiadałoby aktualnej wiedzy i metodologii badań. Po drugie, przy opracowaniu składni semantycznej nie korzystano dotychczas z narzędzi językoznawstwa komputerowego i korpusowego. Po trzecie, respektując konieczność kompleksowego podejścia do badań nad gramatyką i słownikiem, warto wykorzystać w nowej składni dane leksykograficzne zgromadzone w *Wielkim słowniku języka polskiego*. Po czwarte, w systemie leksykalno-gramatycznym polszczyzny ostatnich dziesięcioleci zaszły istotne zmiany, wymagające uwzględnienia w nowym ujęciu składni.

Należy zgodzić się z opinią, że każdy opracowany do tej pory paradygmat syntaktyczny wymaga aktualizacji. Niewątpliwie najlepszym rozwiązaniem byłoby utworzenie nowego modelu składniowego, zaadaptowanego do współczesnych realiów, wykorzystującego zasoby leksykograficzne (np. *Wielkiego słownika języka polskiego* pod red. Piotra Źmigrodzkiego, *Słownika gramatycznego języka polskiego* Marcina Wolińskiego, Zygmunta Saloniego, Roberta Wołosza, Włodzimierza Gruszczyńskiego, Danuty Skowrońskiej, Zbigniewa Bronka), korpusowe (np. Narodowego Korpusu Języka Polskiego czy projektu CLARIN PL). Jednocześnie w przypadku braku jednolitego modelu, pozbawionego luk, warto zauważyć, że to od badacza zależy, który model wybierze, które elementy wyekscerpuje z innego paradygmatu, a także jakie teorie połączy ze sobą, tworząc indywidualny wzorzec dostosowany do celów pracy.

W niniejszym szkicu wykorzystywany jest tradycyjny (szkolny) model składniowy, mimo że bywa krytykowany z powodu schematyczności czy niejasnych, dychotomicznych podziałów³ (por. Saloni, Świdziński

³ Według Marka Ruszkowskiego (1997: 26–27) „tzw. składnia tradycyjna bywa krytykowana ze względu na niepełność i niejawność (nieeksplicytność) opisu, niekonsekwencje terminologiczne, mieszanie faktów formalnych i semantycznych, brak korelacji między określonymi spójnikami a typami zdań, podział wypowiedzi złożonych na parataksę i hipotaksę, typologię zdań złożonych współrzędnie, nieuwzględnianie takich zjawisk, jak: implikacja składniowa (konotacja), brak pojęcia związku składniowego w obrębie zdania złożonego, brak głębszej refleksji nad porządkiem linearnym składników, niekonsekwencje w opisie i klasyfikacji spójników”. Natomiast zdaniem Józefa Jaworskiego (2001: 5–6) „tak zwana składnia tradycyjna, oparta na koncepcji formalno-logicznej Z. Klemensiewicz, a funkcjonująca nieomal przez pół wieku w polskich opisach składniowych i dydaktyce szkolnej, jest – na tle współczesnych osiągnięć syntaktycznych – już przeżytkiem. Oczywiście dydaktyka jest specyficzną sferą działalności i wymaga rozstrzygnięć przemyśla-

1985: 10, 21, Ruszkowski 1997: 26–27, 2001: 11). Opiera się na podziale wypowiedzeń na pojedyncze (zdania rozwinięte, nierozwinięte, równoważniki zdań, wykrzyknienia, zawiadomienia) oraz złożone (konstrukcje hipotaktyczne, parataktyczne, hipotaktyczno-parataktyczne, zestawione, wewnątrznie nawiązane). Choć nie jest to model składniowy pozbawiony wad, za jego wyborem przemawia kilka istotnych argumentów, których nie sposób pominąć.

Po pierwsze, tradycyjny model syntaktyczny zapewnia tło porównawcze dla nowych opisów⁴, a tym samym umożliwia zbadanie ewolucji i częstotliwości występowania określonych konstrukcji składniowych w określonych tekstach na przestrzeni lat. Do podobnych wniosków dochodzi Danuta Ostaszewska (2005) w monografii *Przeobrażenia składni jako wyznacznik tendencji nowatorskich w prozie artystycznej drugiej połowy XX wieku*. Mimo że nie przedstawia eksplicitnie swojego stanowiska dotyczącego wyboru modelu składniowego, już w podziale na jednostki syntaktyczne (werbalne i niewerbalne) można dostrzec inspirację tradycyjną składnią Stanisława Jodłowskiego. Frekwencja określonych konstrukcji syntaktycznych w obrębie wypowiedzeń pojedynczych w prozie artystycznej drugiej połowy XX wieku zostaje zestawiona z danymi ilościowymi tekstów artystycznych dwudziestolecia międzywojennego na podstawie monografii Marka Ruszkowskiego *Główne tendencje syntaktyczne w polskiej prozie artystycznej dwudziestolecia międzywojennego* (1997). W efekcie zostają zbadane przeobrażenia składniowe w danym gatunku, a także stylistyczno-składniowe wartości różnych typów zdania pojedynczego.

nych i rozważnych. Nowy model składni, zanim zacznie funkcjonować w nauczaniu, musi spełnić określone wymogi, tj. odpowiadać specyficznym warunkom realizacyjnym, takim jak: zwartość i kompletność merytoryczna, możliwości percepcyjne odbiorców, uściślenie i ujednoczenie aparatu pojęciowo-terminologicznego itp.; teren dydaktyki wymaga działań innowacyjnych subtelnych i zrozumiałych (czytelnych dla uczniów, słuchaczy i polonistów)”.

⁴ Według Zygmunta Zagórskiego ważnym elementem w badaniach stylistyczno-składniowych jest „dążenie do osiągnięcia maksymalnej porównywalności uzyskiwanych przez językoznawców wyników badań składniowo-stylistycznych” (Zagórski 1994: 31). Natomiast Zenobia Jaroszak (2003: 13) podkreśla, że „stosowanie tej koncepcji ma tradycję w badaniach stylistyczno-składniowych. Wyniki tych badań służą często jako kontekst porównawczy dla nowych opisów. Trudno więc w interpretacji zjawisk składniowo-stylistycznych zerwać z klasycznym ujęciem”.

Po drugie, szkolny model umożliwia wypuklenie elementów stylistycznych, kluczowych podczas badania składni stylistycznej, której celem – w przeciwieństwie do składni gramatycznej – jest analizowanie nie potencjalnych schematów zdań, lecz zdań istotnie wypowiedzianych. Według Marka Ruszkowskiego (1997: 15)

(...) językoznawcy odróżniają składnię gramatyczną jako „dyscyplinę gramatyki analizującą problem zdania i innych grup wyrazowych w obrębie języka” od składni stylistycznej, która stanowi „dział stylistyki [...] badający grupy wyrazowe, a między nimi i zdania na płaszczyźnie mówienia”.

Tego typu podejście stanowi podwaliny do badania nacechowania stylistycznego określonych konstrukcji syntaktycznych, frekwencji występowania elementów stylów funkcjonalnych w gatunkach tekstowych, a więc szeroko pojętej stylistyki lingwistycznej, a także analizy elementów językowych składających się na wzorzec gatunkowy w świetle genealogii lingwistycznej.

Po trzecie, omawiany model jest wciąż szeroko praktykowany w szkolnictwie. Na tej podstawie Marta Lewicka (2015: 183–198) napisała artykuł *O składni wypracowań gimnazjalistów (na podstawie wybranych prac pisemnych)*, w którym przedstawiła rozkład poszczególnych typów konstrukcji składniowych (z podziałem na wypowiedzenia pojedyncze, równoważniki zdań, konstrukcje hipotaktyczne, parataktyczne, zestawione z przytoczeniem, zestawione nawiasowe oraz zestawione wtrącone), a następnie frekwencję błędów językowych w pracach uczniów. O przydatności tego modelu składniowego w nauczaniu akademickim świadczą różnorodne propozycje metodyczne, takie jak: *Gramatyka polska. Składnia* Janiny Labochy (1996), *Analiza składniowa wypowiedzeń. Zbiór ćwiczeń* Marka Ruszkowskiego (1996), *Składnia języka polskiego. Skrypt dla studentów* Joanny Senderskiej (2013), *Wprowadzenie do analizy składniowej na przykładzie wypowiedzeń reportażowych* Katarzyny Ostrowskiej (2022). Warto także zauważyć, że – zgodnie z badaniami Wojciecha Strokowskiego (2009: 242) – to właśnie model tradycyjny wykorzystywany jest aż w osiemnastu polskich ośrodkach akademickich w nauczaniu studentów składni języka polskiego, „praktyka pokazuje więc, że trudniej

jest nauczać składni z pominięciem modelu tradycyjnego, lecz nie jest to zadanie niewykonalne” (Strokowski 2009: 242)⁵.

Niewątpliwie przy zastosowaniu tej metody należy mieć na uwadze różne ograniczenia, w tym tzw. *kategorie pośrednie*, czyli elementy pojawiające się na granicy zetknięcia minimum dwóch kategorii językowych (por. Heinz 1988: 102). Marek Ruszkowski w monografii *Kategorie pośrednie w składni polskiej* (2001) wyróżnił problemy kategorii przejściowych w konstrukcjach składniowych w obrębie: wypowiedzeń pojedynczych a złożonych, nierozwiniętych a rozwiniętych, bezpodmiotowych a podmiotowych, parataktycznych a hipotaktycznych, wewnątrznie nawiązanych a innych typach konstrukcji złożonych, relacji między typami hipotaksy a parataksy.

W momencie, w którym dokonano już wyboru odpowiedniego modelu syntaktycznego, a następnie analizy składniowej wypowiedzeń pochodzących z określonych tekstów, kolejnym kluczowym elementem jest analiza kwantytatywna. Według Marka Ruszkowskiego (2004: 73):

(...) w każdej dziedzinie badań statystycznych istnieją tradycje dotyczące odpowiednich liczebności prób. Tradycje te są oparte na doświadczeniach pracy w konkretnej dyscyplinie. W interesujących nas analizach statystyczno-składniowych widać wyraźną prawidłowość – im w danej pracy obserwacji poddawana jest większa liczba tekstów, tym próby z nich pobierane są mniejsze.

Zgodnie z postulatami metody reprezentacyjnej, która umożliwia wnioskowanie o całości próby na podstawie jej części (zob. Ruszkowski 2004: 63), w tym artykule dokonano analizy 200 wypowiedzeń z każdego reportażu⁶, uzyskując tym samym ogólną liczbę 2000 zbadanych konstrukcji składniowych. Po dogłębnej analizie zwrócono uwagę na elementy

⁵ Według Strokowskiego (2009: 242): „Analiza szczegółowych danych prowadzi do następujących wniosków: 1. nadal **dominuje model tradycyjny** (obecny w 18 ośrodkach na 22), należy jednak zaznaczyć, że niemal zwyczajowo **uzupełnia się go o inne opisy** (samodzielnie występuje on jedynie w 3 ośrodkach); 2. **nauczanie nietradycyjne istnieje tylko w jednym ośrodku akademickim** (UMK w Toruniu), gdzie naucza się składni wyłącznie według modelu formalnego (...); 3. oprócz składni tradycyjnej (18 ośrodków) w wykładzie ze składni dominują modele: **dystrybucyjny** (15) i **semantyczny** (10)”.

⁶ Metoda badania 200 wypowiedzeń została wykorzystana m.in. w pracach Marka Ruszkowskiego (1997) czy Małgorzaty Rybki (2002).

syntaktyczne charakterystyczne dla stylu gatunku reportażu książkowego, które pokrywają mniej niż 10% spośród badanych struktur składniowych (w przypadku zdań nierozwiniętych, zawiadomień, wypowiedzeń wewnętrznie nawiązanych, równoważników zdań, wypowiedzeń złożonych zestawionych) lub spośród określonego typu konstrukcji (w odniesieniu do wypowiedzeń parataktycznych rozłącznych, hipotaktycznych podmiotowych, hipotaktycznych rozwijających).

Wyróżniki mniejszości składniowej⁷

Pierwszy charakterystyczny dla mniejszości składniowej element stanowią *wypowiedzenia parataktyczne rozłączne*, które w badanym gatunku pokrywają tylko 1% wszystkich struktur parataktycznych. Oznacza to, że spośród wypowiedzeń współrzędnych najrzadziej występuje typ rozłączny, zawierający wzajemnie wykluczającą się treść i stanowiący ważny element reportażu *Oko świata. Od Konstantynopola do Stambułu* Maxa Cegielskiego (2009), a także *Dom nad rzeką Loes* Mateusza Janiszewskiego (2014), np.:

Mogą go odtąd sprzedać lub przekazać dzieciom, nie muszą się obawiać wyburzenia.

(Cegielski 2009: 136)

Ale czym jest *lulik*, nie wie.

(Janiszewski 2014: 8)

Miał się pojawić wczoraj, ale go jeszcze nie było.

(Janiszewski 2014: 9)

Drugim wykładnikiem mniejszości składniowej polskiego reportażu są *wypowiedzenia złożone podrzędnie podmiotowe* zajmujące 2% wszystkich konstrukcji hipotaktycznych. Według Stanisława Jodłowskiego (1976: 185) ich cechami charakterystycznymi są: „a) możliwość zapytania o ich desygnaty zaimkami *кто? co?* (...); b) możliwość zastąpienia wypowiedzenia podmiotowego podmiotem (...)”. Ich przykłady można obserwować m.in. w tekście *Dryland* Konrada Piskały (2014):

⁷ Wyróżniki mniejszości składniowej zostały przedstawione w kolejności od najmniejszej do największej frekwencji we współczesnym polskim reportażu książkowym.

Wydawało się, że pożerają samochody, samotne palmy daktylowe, kostki poźółkłych bloków.

(Piskała 2014: 154)

Zdarzało się, że Szababowie je kamienowali.

(Piskała 2014: 321)

Trzecim kluczowym elementem omawianej mniejszości są *wypowiedzenia nierozwinięte*, a więc składające się z samego orzeczenia lub podmiotu i orzeczenia. Pokrywają one 2% wszystkich wypowiedzeń współczesnego polskiego reportażu książkowego oraz pełnią funkcje stylistyczne: konkludującą (podsumowującą całość znaczeniową), wprowadzającą (wprowadzającą pewną treść), a także dynamizującą (wpływającą na żywe tempo działania). Egzemplifikację zdań nierozwiniętych można obserwować m.in. w powieści reportażowej Witolda Szablowskiego pt. *Zabójca z miasta moreli. Reportaże z Turcji* (2010)⁸:

Wśród nich najzdolniejszy: Nazim Hikmet. Jego ojciec był generałem. Dziadek – ostatnim tureckim gubernatorem Salonik, miasta, w którym na świat przyszedł Atatürk. **Pradziadek zaś to właśnie Mustafa Celaleddin-Borzęcki.**

(Szablowski 2010: 19)

Rabya jest dziennikarką. Parę lat temu pojechała zrobić z Aęcą wywiad. Tak się poznali.

(Szablowski 2010: 180)

Następnego dnia spakował się i wyjechał. Po kilku tygodniach pojechałam za nim. **To nie było trudne.** Codziennie są kursowe autobusy do Nairobi. Podwożą cię do granicy, a dalej idziesz pieszo do Mandery i stamtąd zabierają cię samochodem.

(Piskała 2014: 147)

Warto zauważyć, że podkreślone wypowiedzenia rozpoczynają (np. „Rabya jest dziennikarką”) lub kończą dłuższe fragmenty tekstów (np. „Pradziadek zaś to właśnie Mustafa Celaleddin-Borzęcki”), niekiedy zaś przeplatają zdania rozwinięte (np. „To nie było trudne”), wpływając tym samym na dynamizację tekstu.

⁸ Podkreślenia – K.O.

Kolejnym wykładnikiem mniejszości syntaktycznej reportażu jest frekwencja *zawiadomień*, a więc jednostek wypowiedzi stanowiących „w określonych warunkach zrozumiałą dla odbiorcy całość komunikatywną, ale nie mającą w swoim składzie ani osobowej formy czasownika, ani takiej nieosobowej formy czasownika” (Pisarek 1967: 39). W omawianym gatunku pokrywają one tylko 3% wszystkich badanych wypowiedzi oraz pełnią stylistyczne funkcje: nagłówkową (często w postaci napisu, tytułu), antycypującą (zapowiadania pewnej treści), temporalną (zwracającą uwagę na czas) oraz puentującą (konkludującą wypowiedziane wcześniej sądy), np⁹:

Pożegnanie

(Mikołajewski 2015: 115)

Październik – grudzień 1995

(Górecki 2013: 83)

Ledwie ruszamy z Picundy, zatrzymuje nas drogowka. **Formalność**. Trwa stan wyjątkowy, po zmroku milicja rejestruje wszystkie auta, które wyjeżdżają na trasę.

(Górecki 2013: 135)

Przytoczone konstrukcje z *Wielkiego przyływu* Jarosława Mikołajewskiego (2015) oraz *Abchazji* Wojciecha Góreckiego (2013) koncentrują się na antycypowaniu treści (np. „pożegnanie”), podkreślaniu czasu („październik – grudzień 1995”), a także podsumowaniu wcześniej przedstawionych treści („formalność”).

Następnym elementem mniejszości syntaktycznej są *struktury wewnętrznie nawiązane*, składające się z odcinków wyznaczanych formalnie poprzez znaki interpunkcyjne, takie jak: średniki, myślniki, dwukroki, wielokropki. We współczesnym polskim reportażu książkowym nie występują one często – pokrywają zaledwie 3% wszystkich badanych wypowiedzi, służą porządkowaniu rzeczywistości, opisywaniu wielowymiarowych relacji oraz analizowaniu ważnych wątków społeczno-politycznych, np.:

Drugi most jest drogowy, lecz służy, rzecz jasna, także pieszym – o ile podejmą oni wyzwanie bez mała półgodzinnego po nim marszu wśród

⁹ Podkreślenia – K.O.

porywistych podmuchów wiatru, wiecznie przeciągającego się wodami Jerniseju.

(Jastrzębski, Morawiecki 2012: 54)

Oddano ją do użytku w 1961 roku, a wzniesiono wspólnym trudem robotników i mieszkańców miasta – do tamtej pory zmuszonych rzekę pokonywać łodziami i promami bądź – zimą przekraczać ją na piechotę wśród piętrzących się zwałów groźnej kry.

(Jastrzębski, Morawiecki 2012: 54)

Należy podkreślić, że powyższe wypowiedzenia wewnętrznie nawiązane z książki reportażowej pt. *Krasnojarsk zero* Bartosza Jastrzębskiego i Jędrzeja Morawieckiego (2012) pełnią interpretacyjną funkcję stylistyczną, objaśniając skomplikowane społeczne wątki (np. oddanie mostu drogowego do użytku).

Frekwencja poniżej 10% występuje także w przypadku *równoważnika zdania*, czyli struktury „bez orzeczenia czasownikowego (osobowego lub nieosobowego, w tym wyrażonego bezokolicznikiem), którą można uzupełnić na podstawie kontekstu lub konsytuacji, choć nie zawsze jednoznacznie” (Ruszkowski 1997: 82). W badanych konstrukcjach współczesnego polskiego reportażu książkowego równoważnik zdania występuje na poziomie 5% spośród wszystkich obserwowanych wypowiedzeń, np¹⁰:

Biedny ten kraj. W listopadzie państwowa pensja wynosi, oczywiście jeśli ktoś ma pracę, dwa i pół tysiąca rubli – dwa dolary i kilka centów.

(Górecki 2013: 32)

Żeby doszło do rozmowy, uciekła się nawet do fortelu: zatrzymała się na tydzień w hotelu prowadzonym przez męża pani burmistrz. **Na próżno.**

(Mikołajewski 2015: 90)

Po kilkunastu latach do Abchazji wracają turyści. **Niemal sami Rosjanie.** Zastają spartańskie warunki – ale w kurortach prąd jest prawie całą dobę, a przerwy w dostawach wody zdarzają się nie częściej niż raz dziennie.

(Górecki 2013: 148)

W strukturach z *Abchazji* (2013) oraz *Wielkiego przyływu* (2015) równoważniki zdań, podobnie jak zawiadomienia, wprowadzają w określony kontekst (np. „Biedny ten kraj”), podsumowują daną sytuację (np.

¹⁰ Podkreślenia – K.O.

„Na próżno”) lub uzupełniają treść poprzedniego wypowiedzenia (np. „Niemal sami Rosjanie”).

Niską frekwencją wyróżniają się także *wypowiedzenia złożone zestawione*, które zestawiają „dwa lub kilka wypowiedzeń w jedno dwuczłonowe, skończone, na podstawie jakiegoś zbliżenia treści zawartych w tych członach” (Klemensiewicz 1982: 474). Mogą występować z apostrofą (odwołując się do odbiorcy), parentezą (przedstawiając nawiasowe uwagi narratora) lub przytoczeniem (zawierając istotne przytoczenie czyichś słów lub myśli). We współczesnym polskim reportażu książkowym pokrywają 7% wszystkich wypowiedzeń i pełnią funkcje stylistyczne eksplikacji (wyjaśniania czytelnikowi różnych pojęć), konkretyzacji (uzupełniania szczegółów akcji), akcesoryjną (przedstawiając szczegóły konsytuacyjne). Przykłady zdań złożonych zestawionych można znaleźć w reportażach pt. *Krasnojarsk zero* Bartosza Jastrzębskiego i Jędrzeja Morawieckiego (2012), *Dybuk. Opowieść o nieważności świata* Krzysztofa Kopczyńskiego i Anny Sajewicz (2017) oraz *Czwarty pożar Teheranu* Marka Kęskrawca (2010):

Oni zaczęli nas uczyć taekwondo na całkiem przyzwoitym poziomie (potem w Krasnojarsku dowiedziałem się, że to byli naprawdę niezli mistrzowie, mieliśmy sporego farta).

(Jastrzębski, Morawiecki 2012: 166)

Kamera Jacka i kot (mikrofon na tyłce opatulony włochatym pokrowcem) Olega zwykle budziły zainteresowanie, nie wszyscy jednak przyzwyczaili się do filmowania.

(Kopczyński, Sajewicz 2017: 19)

W trakcie toczącej się spokojnie rozmowy (po raz pierwszy od wielu dni jestem w domu, w którym wybory nie są najważniejszym tematem) dostrzegam, jak młodsza część gości, jedno po drugim, podchodzi do wielkiego stołu ustawionego z boku salonu.

(Kęskrawiec 2010: 217)

Jak widać, struktury złożone zestawione parentetyczne przedstawiają nawiasowe uwagi narratora mające charakter eksplikacji, dygresji lub konkretyzacji przytaczanej treści.

Ostatnim wykładnikiem mniejszości składniowej są *wypowiedzenia hipotaktyczne rozwijające*, które pokrywają 8% wszystkich struktur hipotaktycznych współczesnego polskiego reportażu książkowego i zaraz po

strukturach podrzędnie złożonych podmiotowych stanowią jedną z najrzadziej występujących konstrukcji składniowych. Według Klemensiewicza (1969: 100) „zdanie podrzędne rozwija, kontynuuje treść zdania nadrzędnego, wprowadzając własną treść wydarzeniową; (...) swoją treść odnosi do treści zdania nadrzędnego, wyzyskując w tym celu jakiś jego składnik (...)”. Przykładowe struktury rozwijające notuje się w tekstach Krzysztofa Kopczyńskiego i Anny Sajewicz pt. *Dybuk. Opowieść o nieważności świata* (2017), a także Dariusza Rosiaka pt. *Ziarno i krew. Podróż śladami bliskowschodnich chrześcijan* (2015), m.in.:

Potwierdza to Chaim, w którego restauracji ważną, partnerską rolę odgrywa Ukrainiec.

(Kopczyński, Sajewicz 2017: 100)

Teściowie Wołodii zbudowali mały zielony dom, gdzie teraz mieszka z Babką na częściowo tylko zasypanym lochu.

(Kopczyński, Sajewicz 2017: 126)

Wieczorem spotyka ojca Domenico Bertogliego, włoskiego kapucyna z Modeny, który od ponad dwudziestu lat mieszka w Antiochii, kieruje katolickim kościołem pod wezwaniem Świętych Apostołów Piotra i Pawła.

(Rosiak 2015: 63)

We wszystkich przytoczonych wypowiedzeniach rozwijana treść nie odnosi się bezpośrednio do części nadrzędnej, lecz – w postaci dygresji – rozwija inny wątek.

Podsumowanie

Należy zauważyć, że przy badaniu mniejszości składniowej sprawdzają się zarówno metoda tradycyjnej analizy składniowej, jak i analiza ilościowa. Pozwoliły one na wyekscerpowanie konstrukcji syntaktycznych, których frekwencja we współczesnym polskim reportażu książkowym wynosi poniżej 10% spośród badanych konstrukcji syntaktycznych. W rezultacie umożliwiło to wysnucie kilku istotnych wniosków.

Po pierwsze, do konstrukcji o najniższej frekwencji we współczesnym polskim reportażu książkowym należy zaliczyć te, które zawierają wzajemnie wykluczającą się treść – wypowiedzenia parataktyczne rozłączne (1%) – lub wskazują na osobę, zdarzenie i umożliwiają zastąpienie

wypowiedzenia podmiotowego podmiotem – wypowiedzenia hipotaktyczne podmiotowe (2%).

Po drugie, do mniejszości syntaktycznej współczesnego reportażu należą konstrukcje dynamizujące akcję, wprowadzające określoną treść lub lakonicznie podsumowującą je – zdania nierozwinięte (2%), zawiadomienia (3%), równoważniki zdań (5%) – ale także struktury pełniące funkcję interpretacyjną, służącą opisywaniu wielowymiarowej rzeczywistości oraz analizowaniu społeczno-politycznych wątków – wypowiedzenia wewnątrznie nawiązane (3%).

Po trzecie, struktury charakteryzujące się ekstensją nieco poniżej 10% pełnią funkcje stylistyczne eksplikacji lub akcesoryjną – wypowiedzenia złożone zestawione (7%) – albo rozwijają treści w postaci dygresji – wypowiedzenia hipotaktyczne rozwijające (8%).

Warto podkreślić, że krótkie, dynamizujące elementy wyłącznie o funkcji wprowadzania lub konkludowania treści są niezwykle istotne w stylu reportażowym, ponieważ dynamizują treść, lecz nie dominują wśród konstrukcji syntaktycznych pod względem swojej frekwencji. Wraz ze wzrostem skomplikowania pewnych zdarzeń oraz opisem trudnych relacji społecznych, politycznych, religijnych i obyczajowych wzrasta frekwencja wypowiedzeń pełniących funkcje stylistyczne eksplikacji czy interpretacji.

Należy zauważyć, że niniejszy artykuł pozwala odpowiedzieć na wiele pytań dotyczących metodologii badań nad mniejszością składniową, jednak nie na wszystkie; stanowi wstęp do dalszych badań dotyczących językowej płaszczyzny współczesnego polskiego reportażu książkowego.

Bibliografia

- Bobrowski, I. (1995). *Gramatyka opisowa języka polskiego (Zarys modelu generatywno-transformacyjnego). Struktury wyjściowe*. t. 1. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.
- Cegielski, M. (2009). *Oko świata. Od Konstantynopola do Stambułu*. Warszawa: Wydawn. W.A.B.
- CLARIN PL, <http://clarin-pl.eu> [21 XI 2021].
- Głuszkowski, M. (2008). Język mniejszości jako czynnik podtrzymania tożsamości grupowej u polskich staroobrzędowców w regionie suwalsko-augustowskim. W: *Acta Polono-Ruthenica XIII*, 389–398.
- Górecki, W. (2013). *Abchazja*. Wołowiec: Wydawn. Czarne.

- Grochowski, M. (2017). Ewolucja metodologii składni polskiej. Refleksje po 30 latach od wydania GWJPS. W: *Linguistica Copernicana* 14, 197–221.
- Grochowski, M., Karolak, S., Topolińska, Z. (1984). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: PWN.
- Heinz, A. (1988). Kategorie przejściowe (pośrednie) w języku. W: Heinz, A., *Język i językoznawstwo. Wybór prac*. Warszawa: PWN, 102–118.
- Janiszewski, M. (2014). *Dom nad rzeką Loes*. Wołowiec: Wydawn. Czarne.
- Jaroszak, Z. (2003). *Składnia i styl wypracowań licealistów*. Słupsk: Pomorska Akademia Pedagogiczna w Słupsku.
- Jastrzębski, B., Morawiecki J. (2012). *Krasnojarsk Zero*. Warszawa: Wydawn. Sic!
- Jaworski, J. (2001). *Metodologiczne i metodyczne problemy nauczania składni polskiej*. Zielona Góra: Wydawn. Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego, 6–7.
- Jodłowski, S. (1976). *Podstawy polskiej składni*. Warszawa: PWN.
- Kęskrawiec, M. (2010). *Czwarty pożar Teheranu*. Warszawa: Wydawn. W.A.B.
- Kiklewicz, A., Korytkowska, M., Mazurkiewicz–Sułkowska, J., Zatorska, A. (2019). *Zintegrowany opis semantyczno-syntaktyczny czasowników bułgarskich, polskich i rosyjskich (verba cogitandi i verba sentiendi)*, cz. I. Warszawa: Instytut Sławiastyki Polskiej Akademii Nauk.
- Klemensiewicz, Z. (1969). *Zarys składni polskiej*. Warszawa: PWN.
- Klemensiewicz, Z. (1982). Problematyka składniowej interpretacji stylu. W: Kałkowska, A., (red.), *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa. Wybór prac*. Warszawa: PWN, 433–496.
- Kopczyński, K., Sajewicz, A. (2017). *Dybuk. Opowieść o nieważności świata*. Warszawa: AGORA.
- Labocha, J. (1996). *Gramatyka polska. Składnia*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Lewicka, M. (2015). O składni wypracowań gimnazjalistów (na podstawie wybranych prac pisemnych). W: *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza* 22 (42), 2, 183–198.
- Mikołajewski, J. (2015). *Wielki przypływ*. Warszawa: Wydawn. Dowody na Istnienie.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://nkjp.pl> [21 XI 2021].
- Ostrowska, K. (2020). *Kilka uwag o reportażu*. W: Ostrowska, K. (red.), *Język polski w szkole ponadpodstawowej. Zeszyty Kieleckie. W kręgu reportażu*. Kielce: Wydawn. Pedagogiczne ZNP, 7–19.
- Ostrowska, K. (2022). *Wprowadzenie do analizy składniowej na przykładzie wypowiedzi reportaży*. Kielce: Wydawn. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Pisarek, W. (1967). *Poznać prasę po nagłówkach*. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa”.

- Piskała, K. (2014). *Dryland*. Warszawa: Wydawn. W.A.B.
- Rosiak, D. (2015). *Ziarno i krew. Podróż śladami bliskowschodnich chrześcijan*. Wołowiec: Wydawn. Czarne.
- Ruszkowski, M. (1996). *Analiza składniowa wypowiedzeń. Zbiór ćwiczeń*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.
- Ruszkowski, M. (1997). *Główne tendencje syntaktyczne w polskiej prozie artystycznej dwudziestolecia międzywojennego*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.
- Ruszkowski, M. (2001). *Kategorie pośrednie w składni polskiej*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego: Wydawn. Akademii Świętokrzyskiej.
- Ruszkowski, M. (2004). *Statystyka w badaniach stylistyczno-składniowych*. Kielce: Wydawn. Akademii Świętokrzyskiej.
- Rybka, M. (2002). *Zamieszkać w zdaniu. O składni tekstów poetyckich Czesława Miłosza*. Poznań: Wydawn. WiS.
- Saloni, Z.; Świdziński, M. (1985). *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Senderska, J. (2013). *Składnia języka polskiego. Skrypt dla studentów*. Kielce: Wydawn. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Strokowski, W. (2009). Rozwój teorii (metodologii) składniowych a szkolne i uniwersyteckie nauczanie składni. W: *LingVaria IV 1 (7)*, 235–250.
- Strokowski, W. (2013). Jak unowocześnić szkolne nauczanie składni? Refleksje metodologiczno-metodyczne. W: Pilch, A.; Krysińska, M. (red.), *Nowoczesność w polonistycznej edukacji: pytania, problemy, perspektywy*, Kraków: Wydawn. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 187–202.
- Szabłowski, W. (2010). *Zabójca z miasta moreli. Reportaże z Turcji*. Wołowiec: Wydawn. Czarne.
- Tambor, J. (2014). Status języka a wola ludu i kodyfikacja. Przypadek śląski, W: *Forum Lingwistyczne 1*, 37–49.
- Wojtak, M. (2019). *Wprowadzenie do genologii*. Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Woliński, M. Saloni, Z., Wołosz, R.; Gruszczyński, W., Skowrońska, D., Bronk, Z. (2020). *Słownik gramatyczny języka polskiego*; <http://sgjp.pl> [21 XI 2021].
- Wrocławska, E., Zieniukowa I. (red.) (2003). *Języki mniejszości i języki regionalne*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Wyrwas, K., *Opowiadania potoczne w świetle genologii lingwistycznej*. Katowice: Wydawn. Uniwersytetu Śląskiego.
- Zagórski, Z. (1994). O sposobach badania składni i stylu tekstów. W: *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza 1 (21)*, 9–32.
- Żmigrodzki, P. (red.). *Wielki słownik języka polskiego*, <http://wsjp.pl> [21 XI 2021].

Introduction to research methodology on syntactic minority based on contemporary Polish books reportage

Summary

The subject of this article is the linguistic level of contemporary Polish reportage books, the framework of which is determined by time constraints (modern, 21st century), linguistics (Polish) and form (book). The main goal of this article is to present the methodology of research on syntactic minority along with the exemplification of syntactic structures, the frequency of which is below 10%, based on statements from the corpus of texts belonging to the genre of contemporary Polish book reportage. The methodology used in research on syntactic minority includes two basic methods: (1) syntax analysis and (2) quantitative analysis. The first of these is related to the selection of an appropriate syntactic model and syntactic analysis of statements from specific texts. The second of these is connected with quantitative analysis. As a result, in this article 200 statements from each reportage were analyzed, thus obtaining a total number of 2,000 analyzed syntactic structures. Following an in-depth analysis, attention was drawn to those syntactic elements characteristic of the style of the book reportage genre, which cover less than 10% of all syntactic structures.

Katarzyna Ostrowska, doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie językoznawstwo, adiunkt w Instytucie Literaturoznawstwa i Językoznawstwa Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Interesuje się stylem współczesnego polskiego reportażu książkowego, współczesną stylistyką, glottodydaktyką, syntaktyką, leksyką, językoznawstwem statystycznym, korpusowym, genologią lingwistyczną.

e-mail: katarzyna.ostrowska@ujk.edu.pl